

C.

**VÝZKUM
OPEVNĚNÝCH SÍDEL**

Městské hradby a formulářová sbírka přemyslovské královské kanceláře

VLADISLAV RAZÍM

1. Úvod

Mezi písemnými prameny přemyslovského období vyniká několik listin, které se jeví jako předpisy pro výstavbu nebo opravu městských opevnění. Skutečnost, že tyto texty jsou součástí formulářové sbírky, která jako celek dosud nebyla diplomaticky zpracována, byla patrně příčinou jejich dosavadního opomíjení i v širším kontextu historického bádání (Nechutová 1987). Pokračující výzkum problematiky městských opevnění, který je v této fázi dle především ke komplexnímu poznání dochovaného českého stavebního fondu, vede však nutně k dalším pokusům vyrovnat se i s tímto druhem pramenů, přičemž právě nové poznatky stavebně historického průzkumu otvírají nové dílčí interpretační možnosti, které zatím neposkytuje v této oblasti stagnující zkoumání na poli diplomatickém.

V následujícím krátkém příspěvku se chceme soustředit na tyto možnosti, respektive podnítit diskusi na jejich téma. Nebudeme se zde podrobně zabývat obsahem listin, ale pouze základními otázkami, týkajícími se podstaty a pravého významu těchto písemností pro poznání fortifikační výstavby posledních Přemyslovců. Zdůvodnění této snahy je podle našeho názoru dáno už tím, že jde o naše nejstarší stavební „předpisy“ vůbec.

Můžeme-li opomenout ostatní nezávazné listiny tohoto období, kde je o stavbě městských opevnění pouze zmínka (např. CDB II, č. 106, 265, 285, 305), přichází v uvažované souvislosti v úvahu jen následujících osm listin: CIM II, č. 25, č. 26, č. 27, č. 28; RBMII, č. 2 392, č. 2 395, č. 2 396, č. 2 400.

Z Problematika autorství

Na základě diplomatického, stylového rozboru lze se dnes s určitostí vyjádřit právě pouze o autorství těchto písemností, které samo má však prvořadý význam. Stylizátorem uvedených textů je osoba, která v dějinách naší středověké diplomatiky vystupuje pod jménem Jindřich Vlach nebo také Jindřich z Isernie, který se v královské přemyslovské kanceláři objevuje průkazně na počátku 70. let 13. století. Prakticky doneedávna trvající spor, zda se jedná o jednu či dvě různé osoby, byl zřejmě již definitivně vyřešen ve prospěch první alternativy (Dušková 1960; Šebánek—Dušková 1971, 95 až 96; Dušková 1979, 82-85; Nechutová 1987, 142).

Životopis Jindřichův, zvláště období před jeho příchodem k českému královskému dvoru, je stále spojen s mnoha neznámými, zvláště proto, že největší sumu informací, kterou poskytují o svém autorovi právě formulářové texty, musíme posuzovat se značnou rezervovaností. Přesto i tyto pouhé kontury Jindřichovy minulosti nelze z hlediska významu pojednávaných listin podceňovat.

Jak vypovídá jeho přídomek, přišel Jindřich do Čech z jižní Itálie, kde nejspíše studoval, a tedy také delší dobu pobýval. Jeho příchod, možná návrat, souvisel podle

všeho s diplomatickým posláním v souvislosti se snahami o návrat Štaufů do jižní Itálie, v té době přiřčené Karlovi z Anjou (Novotný 1937, 189—191, 370—373; Dušková 1979, 83). I když z této akce, jejímž předním garantem mohl být Přemysl Otakar II., nakonec sešlo, zůstal pozdější protonotář Jindřich v české královské kanceláři přes různé zvraty až do počátku 14. století. Ačkoli lze z dostupných pramenů poměrně zřetelně vyvozovat celkový negativní dopad Jindřichova politického působení na české věci ve složitých a posléze tragických 70. letech 13. století, nelze mu jistě upřít zásluhy na rozvoji činnosti královské kanceláře všeobecně, k čemuž daly předpoklad jeho politický rozhled a na tehdejší dobu vysoké vzdělání (Dušková 1979, 82—85). Podcenit nelze především prostředí sicilského království, kterým mohl být Jindřich značně ovlivněn, uvědomíme-li si celkovou výjimečnost tohoto území v rámci kontinentu v období vlády mimořádné osobnosti Fridricha II. a jeho nástupců, včetně Karla z Anjou, za něhož většina kladných Fridrichových výtvarných nadále trvala. Připomenout musíme Fridrichovo na tehdejší dobu zcela výjimečné pojetí státu, včetně důležité funkce, která zde byla přisouzena notářům, přímý kontakt s Byzancí, arabskou vzdělaností, normanským dědictvím i severoitalskými městy a v neposlední řadě šestou křížovou výpravu do Levanty, která měla prokazatelně nemalý kulturní význam (Kudrna 1975, 38—63). Spojíme-li nesmírně živnou půdu sicilského prostředí oné doby, k němuž patří i vynikající stavebně fortifikační činnost Fridricha II. Sicilského, se vzděláním a nikoliv bezvýznamným mezinárodně politickým postavením Jindřichovým, můžeme pak v evropských souvislostech teoreticky posuzovat i jeho formulářové texty o městských fortifikacích, při jejichž sestavování jistě mohl mít autor k dispozici velmi dobré vzory.

3. Datování

Přesnější datování pojednáváných listin je vzhledem k takřka třicetiletému působení Jindřichovu v české kanceláři problematické. Vycházet nelze ani z toho, počínají-li jménem Přemyslovým nebo Václavovým, neboť není zdaleka prokázáno, že se jedná o texty skutečně vydaných listin. Situace je s ohledem na tuto skutečnost dále komplikována tím, že nelze a priori vyloučit možnost, že Jindřich použil obsah případných textů některého ze svých významných předchůdců, jako byli notáři Arnold, Vilém, Oldřich nebo především Petr (Dušková 1979, 74—82). Jako určitý záchytný bod zde může snad posloužit jedna z listin (č. 26), v níž je dáván důraz na okrouhlý tvar hradebních věží. Tento půdorys věží byl prokazatelně frekventovaný v době Přemysla II., kdežto za Václava II. začínají již na značné oblibě nabývat věže hranolové. Jestliže také na základě písemných i hmotných pramenů víme, že masová výstavba městských hradeb u nás spadá především do doby Přemyslovy a zdárně se rozbíhala již za Václava I. (Razím, v tisku), je možno oprávněně předpokládat, že část listin počínajících Přemyslovým jménem vznikla již za jeho života, kdy také potřeba takovýchto listin byla velmi akutní. Rovněž několikeré citování hradeb města Kolína, postavených také již v otakarském období (Razím 1988), může napovídat aktuálnímu povědomí autora o jejich vzniku, tedy datování písemnosti již před Moravské pole. Zhruba ke stejnému obdoby mohou směřovat i ostatní zachytilné indicie, za věž lze považovat evidentně krátké časové lhůty, určené k výstavbě jednotlivých fortifikací, které svědčí o dosavadních nepříliš velkých zkušenostech, o tom, že v této době zřejmě ještě příliš těchto stavebních děl nebylo dokončeno. Na druhé straně se zde již setkáváme s jedním případem prodloužení této lhůty (č. 28) a s dokladem koncepční vyhraněnosti, když je zde vedle sebe jasně uváděn požadavek na systém hradebních věží, tedy prvek importovaný, a zřízení parkánu, který je záležitostí typicky středoevropskou, v západní Evropě v podstatě vůbec neužívanou.

Lze tedy předpokládat, že část z uvažovaných textů vznikla ještě za Přemysla Otakara II., přičemž nelze vyloučit, že Jindřich mohl použít obsah jiných, neznámých textů již z doby před svým příchodem k českému dvoru (Razím 1988).

4. Původ listin

Již výše jsme se dotkli jednoho ze základních problémů formulářové sbírky, zda jde o předlohy skutečně vydaných listin nebo jen o jakási kancelářská cvičení, podle nichž mohly, ale nemusely být vydávány konkrétní listiny. V případě druhé alternativy by především nebylo možno důvěřovat autentičnosti názvů měst, s nimiž jsou zde pojednávána opevnění spojena. V poměrně četné, zejména starší literatuře na toto téma se setkáváme se zhruba stejně početně zastoupenými oběma názory (Novotný 1937, 370—372, pozn. 3), novější uměnověda o autentičnosti listin většinou nepochybuje, zatímco dnešní diplomatika ji odmítá, především však pouze pro dosavadní nedostatečný stupeň zpracování sbírky (Dušková 1960, 69 J Sebánek 1961, 885, pozn. 26; Razím 1988, Nechutová 1987).

K řešení zde podle našeho názoru může přispět vzájemné srovnání a správný příklad pojednáváných písemností, kterému dosud nebyla věnována dostatečná pozornost a jemuž dnes již napomáhá dosažená úroveň poznání na základě stavebně historického průzkumu. Z tohoto pohledu jsou listiny charakteristické především následujícími skutečnostmi.

Zatímco jen tři z listin hovoří, a to velmi povšechně, o výstavbě celých městských opevnění, čtyři ostatní přinášejí návod pouze pro zřízení oboustranně vyzděného příkopu s parkánovou zdí, přičemž jen jedna z nich, spojená s městem Kolínem (č. 52), udává také míry. Vesměs se tedy tyto texty jeví značně nevyváženě, případy zaměřené pouze na zbudování příkopu působí jako vytržené z celku, u jiných můžeme mít vůbec pochybnosti o použitelnosti v praxi, i když zde je — jak ještě uvedeme dále — na místě opatrnost. Za nelogické však musíme rozhodně označit znění listiny spojené s Jihlavou, kde jsou vedle sebe vyřčeny požadavky jednak na opravu hradeb s věžemi, jednak na zřízení příkopu s parkánem a parkánovou zdí, neboť delší existenci městských hradeb bez příkopu si lze jen těžko představit; naopak, jiné prameny přesvědčivě vypovídají o právě opačném postupu výstavby fortifikací (např. Horažďovice; Razím 1986). Nejvýmluvnější je rozbor časových lhůt, které jsou ve všech listinách uvedeny a které jsou při vzájemném porovnání značně rozporuplné. Tak Kolínu jsou zde na zřízení příkopu s parkánem určeny 4 roky (č. 25), stejně jako podstatně větší Jihlavě (č. 2 400), která má v tomto termínu ještě navíc opravit již existující, značně poškozené hradby, město Mýto (č. 27), rovněž větší než Kolín, má na stejnou práci (příkop s parkánem) dokonce vymezenou jen polovinu tohoto času. Kolín, jedno z našich menších měst, má na výstavbu příkopu s parkánem určeny 4 roky a jiné město na celé opevnění jen 6 let (č. 26). Nesoulad časových lhůt nesnižuje ani porovnání platových úlev a subvencí, které král městům uděluje na tyto práce, neboť i tyto údaje — jsme-li ovšem vůbec schopni je přesněji posoudit — působí neurčitě a schematicky. Také samotné opevnění Kolína, dávané v listinách za vzor dalším dvěma městům (č. 26, 2 392), nebylo se svými válcovými, značně nepravidelně řazenými věžemi mezi ostatními přemyslovskými městskými fortifikacemi právě typické a jako univerzálnější vzor nemohlo sloužit (Razím 1988).

Na základě těchto skutečností lze soudit, ve shodě se skepsí diplomatického bádání, že pojednáváné formulářové texty nemůžeme spojovat s tam uvedenými městy a že se nejedná o skutečně vydané listiny.

5. Ke vzorům listin

Závěr, že pojednávané formulářové texty nelze ztotožňovat s kopiemi skutečně vydaných listin, však nic neubírá na jejich důležitosti. Sama jejich existence svědčí o systematické péči zeměpána o výstavbu městských opevnění, kterou plně potvrzují také hmotné a ostatní písemné prameny (Razím 1988, 1989).

Při pokusu nalézt pravé místo a význam těchto českých formulářů v evropském kontextu, který již vzhledem k osobě protonotáře Jindřicha z Isernie musíme uvažovat, je třeba srovnávat s prostředními, kde výstavba městských opevnění probíhala v podmínkách co nejpodobnějších centralizovanému státu posledních Přemyslovců. Vedle nikoliv nepodobného, zvláště pokud se postavení měst týče (Kudrna 1975,68), sicilského království Fridricha II. přichází zde v úvahu zřejmě pouze Anglie a Francie v období Filipa II. Augusta, Jindřicha II. Plantageneta a Ludvíka IX. Tyto země také zároveň jistě představovaly pro české země vzory, neboť výstavba městských fortifikací byla u nás zvláštním jevem, který prakticky nemohl navázat — narozdíl od hradů — na předchozí vývoj.

Právě Francie se v uvažované době jeví jako nejpravděpodobnější pro převzetí teoretických vzorů na stavbu městských opevnění, a to bez ohledu na všeobecné proudy šíření gotické kultury a jejich jednotlivých projevů v Evropě. Mimo jiné o tom svědčí, jak již dříve zdůraznil D. Líbal (Líbal 1984, 161), především koncepční jednotnost velké části přemyslovských městských opevnění, charakterizovaných dovnitř uzavřenou půlkruhovou věží, která byla hojně užívána na hradech, ale i ve městech Filipa II. Augusta a jež tu bez velkých změn navázala na stejný typ antický (Rocolle 1973; Finó 1967; Razím 1989).

Francouzský vzor byl však Přemyslovu státu jistě nejblíží okolnostmi, za nichž se zde pevnostní stavby budovaly. Šíře programu výstavby, vyžadovaná rozsahem a dlouhým trváním konfliktu obou protivníků, vyvíjela tlak na vytvoření určitého druhu centrální správy, o níž máme doklady ze strany jak plantagenetovského, tak kapetovského trůnu, kde vznikl tzv. formulář Filipa Augusta (Finó, 1967, 40). A podobně hořečná výstavba městských opevnění za Přemyslovy vlády, podmíněná četnými konflikty se sousedy a snahou o zajištění získaných území, dala vzniknout jistě podobnému mechanismu, jehož dokladem jsou Jindřichovy formulářové texty, inspirované snad přímo formuláři francouzskými.

Vznik Filipova formuláře lze podle francouzských autorů spojovat se znalostí antických spisů, především Flavia Vegetia Renata, s dochovanými galo-římskými stavbami na území Francie a s pevnostní architekturou byzantskou, jako přímou dědičkou Říma, kterou král mohl poznat za třetí křížové výpravy. V době velkých Filipových stavebních prací existovala již více než půl století pařížská univerzita a učenci jako byl bratr Guérin, v jejichž světě byl Vegetius dobře znám, patřili mezi královi rádce. Svoji roli sehráli nakonec Filipovi odborníci, kteří oživilí a přizpůsobili současným potřebám militární práce, jako například miny a podkopy, které nebyly užívány Barbary (Gébélin 1962, 39). Precizní stavební rozpisy jsou shromážděny ve sbírce zvané „Diplomatář A Filipa Augusta“ (Delisle 1883). Týkají se opevňovacích prací uskutečněných v městech jako Paříž, Corbeil, Melun, Montargis a jinde, stejně jako staveb donjonů v Orleans, Laon, Péronne a podobně, a jsou v nich přesně uvedeny výšky, šířky a poloměry věží, oba rozměry příkopů a jiné technické údaje, nakonec se jménem mistra a finanční sumou, která mu musí být vyplacena. Jednotlivé lokality jsou přesně odlišeny jak do rozměrů, detailní podoby, tak co se financí týče a není stop po schematicnosti nebo nelogických relacích. Příklad věže ve Villeneuve (která jediná stojí, zatímco ostatní uvedené byly zbořeny) ještě dnes umožňuje ověřit, že se stavělo skutečně přesně podle rozpisu. V textech se také uvádí jména stavebních mistrů, kteří byli zodpovědní za vykonání prací, někteří badatelé však soudí, že za nimi museli stát ještě

skuteční vojenští inženýři, střežící dokonalé plnění královského předpisu (srov. příloha č. 2). Formulář Filipa Augusta se stal základem téměř všech obranných staveb ve Francii 13. století (např. roku 1282 Karel I. z Anjou nařizuje postavit Chlteau Neuf v Neapoli podle obrazu hradu v Angers, mohutného kastelu, budovaného již o 50 let dříve) (Finó 1967; Héliot 1964, 68-69).

6. K původní podobě a úloze českých formulářových listin

Doklady francouzských formulářů a jejich vlastností, jak zde byly ve stručnosti shrnuty, umožňují nakonec celkové posouzení českých formulářů Jindřichových, u nichž, jak jsme zdůvodnili výše, můžeme teoreticky počítat s podobnými podmínkami vzniku a relativně vysokou kvalitou.

Tento předpoklad, jak již bylo řečeno, naše texty však splňují jen zčásti. Ačkoli v rámci celého našeho listinného fondu 13. století zaujímají nepochybně velmi čestné místo, nelze přehlédnout, že většina z pojednávaných Jindřichových listin je relativně příliš povšechná a je vůbec otázkou, zda v praxi použitelná. Z případné skepse nad tímto závěrem nás však může vyvést jediná výjimka mezi těmito texty, předpis na vybudování příkopu a parkánové zdi v Kolíně (č. 25), kde jsou uvedeny i rozměry a podrobně popsána podoba příčného profilu této části fortifikace. Tato listina podle našeho názoru nutně vede k předpokladu, že v české kanceláři existovaly i mnohem podrobnější, instruktivnější předpisy, podobnější francouzským, které se však nedochovaly (srov. příloha č. 1).

Naproti tomu však existující české fortifikace, s nimiž by bylo možno předpokládané dokonalejší formuláře spojovat, ukazují poněkud jinou situaci. I když o francouzském importu městské hradby s půlkruhovými uzavřenými věžemi není třeba příliš pochybovat, je evidentní, že mimo převzetí základní koncepce šel vývoj u nás vlastní cestou. Mimo běžné aplikace parkánu, který byl západoevropským flankovacím soustavám cizí, jenž však požadují samy naše formuláře, ustrnuly i jednotlivé prvky fortifikací v nejzákladnější podobě, napovídající malé informovanosti a malým zkušenostem stavebníků nebo dokonce nepochopení některých principů, jejichž podrobné vysvětlení žádný, ani francouzský formulářový předpis nemohl podávat. Především hradební věže postrádají ve Francii hojně užívané střílny pro lučištníky, neobjevují se vůbec náročné koncipované dvouvěžové brány, šikmé sokly hradby a věže a ostatní vymoženosti, typické pro stavby Filipa Augusta. Zároveň s výstavbou kamenných hradeb během celého 13. století dokonce slouží i některá opevnění hradištního charakteru, pokud v jejich obvodu vzniklo středověké město, jako v Hradci Králové a snad i Žatci (Richter—Vokolek 1971, 1975; Razím 1988). Za rozhodující musíme nakonec pokládat současně probíhající příliv německého etnika, které nepochybně svérázně zasáhlo i do fortifikačního stavitelství. Výsledkem je vedle ústřední jednotné koncepce prakticky stejně velká roztržitost, jak je nejlépe vidět na srovnání i zcela blízko sebe ležících měst (Razím 1988). Z původního francouzského předobrazu tedy nakonec zbylo pouze poměrně důsledné užívání hustých flankovacích systémů, ovšem bez onoho aparátu, který je na západ od Rýna povyšoval k takřka naprosté dokonalosti. Podobné situaci napovídá vývoj hradů 13. století u nás, kde se vedle dominující střeoevropské tradice jen jednorázově objevují kastelové hrady, aniž by se české prostředí pevně chopilo jejich výhod (např. Durdík 1985; Razím 1990). Zřetelnější souvislost s formulářovými předpisy by možná prokázalo dnes ovšem značně obtížné prověření rozměrů příčného profilu našich městských opevnění, jak napovídá příklad Starého Města pražského, jehož příkop s parkánovou zdí nápadně koresponduje s Jindřichovým textem přisouzeným Kolínu (č. 25) (Dragoun 1987).

Jsmo-li tedy oprávněni předpokládat, že formuláře Jindřicha z Isernie, z nichž patrně máme k dispozici jen nereprezentativní zlomek, byly relativně kvalitní a po-

platné západoevropským vzorům, je zároveň zřejmé, že jako pouhý teoretický vzor nemohly sehrát stejnou roli v českém prostředí s jinými kulturně historickými tradicemi, mezinárodně politickými vztahy, zeměpisnou polohou a právě vrcholící německou kolonizací.

Příloha 1.

Formulářová sbírka Jindřicha z Iseraie, CIM n. č. 25, „Instrukce“ na vybudování opevnění města Kolína (výňatek).

Ipsi autem ciues infra prefatos quatuor annos fossatum circa ciuitatem fodent in ea profunditate, tjuod murus, qui ab ymo ipsius ciuitatis fossati vsque superius a latere ciuitatis erigetur, sit viginti vnařum cumputato barchano, qui super eundum murum erit, quem eciam murum cum barchano hiidem ciues construunt circumquaque, erigent eciam murum ab illa parte fossati, que occurrit primitus obuia ciuitatem volentibus ingredi, ab ymo fossati vsque ab equalitate terre superius eminentis, facient eciam fossatum ipsum tam aroplum, quod a supercilio lateris, vbi barchanus erit, vsque in alterius lateris supercilium, vbi murus erit teře tantummodo exequatus, sint viginti vine in transuersum, et hoc a parte superiori deducta per vacuum linea transuerseli, inferius vero in fundo ipsius fossati tot vnařum spacium intererit ex transuerso, quod secundum equipollentiam superiori porporcionatam amplitudini videbitur expedire.

Příloha 2.

Formulářová sbírka Filipa Augusta, Le premier registre, fol. 92-94, rozpočet opevňovacích prací v Loudun (Vienne) a Cappy (?) (CHse) (výňatek).

Losdunum.

Tornella que est iuxta portam erit prostrate usque ad fundamentum Sarracenorum, et erit facta de quarrellis, et de calce usque ad altitudinem muri et desuper antepectus et quarnellum, et ex eadem spissitudine qua prius erat. Secunda tornella erit facta nova de altitudine prioris tomelle et de grossitudine aliarum. Tercia tornella, que est in capite ecclesie Beate Marie, que est quadrata, murus erit de VI pedibus spissi et erit de altitudine aliarum, et rasata de super voutam et arcuata, sicut Rex divisit, et archie ferrate, sicut fuit divisum ante Regem, de grossa ferratura. Quarta tornella, que est el quignon erit facta nova de grossitudine et altitudine aliarum, sicut Rex divisit; et hec omnia debent fieri pro He t XL lb. pans.

Magister Odo debet facere barram super tornellam iuxta portam Losduni ex ligno adducendo et de ferro et cooperiendo pro LX lb. turon., et debet cooperire alias tres tomellas pro XL lb. turon. et iste. c. lb. sunt de operibus Musterolii Bellaii quas magister Odo reddidit domino Regi. Taschia turris Capiaci.

Muri Capiaci debent habere .V. tesias in altum et in tabulare inter scutum et screnellum et. VII. pedes de spisso; fossata habebunt LX pedes in latitudine et XXXV in profunditate et XV pedes in profunditate in loco ubi aqua erit. Due porte ibi erunt que movebunt de fossato et pontes tornatiles et tres tornelle que movebunt de fundo fossati, habebunt X pedes de concavo et VII pedes in spisso; de hoc debet habere Hm lb. Preterea faciet unam turrim in capite calceie, que habebit duo paria stagiorum et XX pedes de concavo et XII pedes in spisso; et de hoc debet habere M et lie lb. — Idem debet facere opus de Ribemont: duo paria portarum quelibet cum duabus tornellis et .V. alias tomellas et unam tornellam super vadum et unam ad eundum ad vadum et fossata de LX pedibus de lato et de profundo ad mensuram, et muros spissandos usque dum hebeant .IV. pedes de spisso, et altos facere III pedes de grosso muro, et krenellare per desuper, et tomelle erunt de VI pedibus spissitudinis et .X. pedum concavitatis et duo paria stagiorum et scutum et krenellum magis altum quam murum, et omnes patas tornellarum de gressiis; hec omnia debet facere pro lIm et vc et XVII lb., et pro tomella facienda in burgo, ita quod una tornela videat alteram, LXX lb.

Prameny a literatura

CDB II: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, ed. G. Friedrich, Praha 1912.
CIM II: Codex iuris municipalis II, ed. J. Čelákovský, Praha 1895.
RBM II: Regesta diplomatie nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II, ed. J. Emler, Praha 1882.
ed. DELISLE, L., 1883: Le premier registre de Philippe-Auguste, Paris, fol. 92^94.

- DRAGOUN, Z., 1987: Stav a perspektivy psaaání staromestského opevnění, *Staletá Praha* 17, s. 39 n.
- DURDÍK, T., 1985: Raně gotická stavební podoba hradu Konopiště, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 26, s. 163 n.
- DUŠKOVA, S., 1960: Kdo byl notář Jindřich, *SPFFBU*, C 7.
- 1979: Kancelář jako nástroj politiky Přemysla Otakara II., *Folia historica Bohemica* 1.
- FINO, J.—F., 1967: Quelques aspects de l'art militaire sous Philippe Auguste, *Gladius*, tome VI.
- GEBELIN, F., 1962: *Les châteaux de France*, Paris.
- HÉLIOT, P., 1964: *Le Château-Gaillard et les forteresses des XIIe et XIIIe siècles en Europe occidentale*, Château-Gaillard 1.
- KUDRNA, J., 1975: *Dějiny Itálie V. -XVII. století* (skriptum FF UJEP Brno), Brno.
- LÍBAL, D., 1984: *Dějiny českého výtvarného umění III* (ed. R. Chadraba), Praha (kapitola Gotická architektura).
- NECHUŤOVÁ, J., 1987: Doba Přemysla Otakara II. a formuláře Jindřicha z Isernie, *SPFFBU*, E 32, s. 141-147.
- NOVOTNÝ, V., 1937: *České dějiny 1/4, Rozmach České moci za Přemysla II. Otakara*, Praha.
- RAZÍM, V., 1988a: Kolín, Čáslav, Nymburk — městská opevnění doby přemyslovské v Čechách, *Umění* 36, s. 309 n.
- v tisku: Přehled městských opevnění doby přemyslovské v Čechách.
- 1986: Raně gotická fortifikace města Horažďovic, *Památky a příroda* 11, s. 261 n.
- RAZÍM, V., 1989: Přemyslovské hrady města Domažlic (z fondů muzea Chodska v Domažlicích), *ČNM, řada historická*, 158, 1-2, s. 1-27.
- RAZÍM, V., 1990: K problematice městských opevnění severovýchodních Čech (Nad otázkami funkce tzv. flankovacích systémů doby předhusitské ve střední Evropě, *Památky a příroda* 15, s. 513-523.
- RICHTER, M.-VOKOLEK, V., 1971: První etapa výzkumu v Hradci Králové, *Archeologické rozhledy* 23, s. 605 n.
- - 1975: Hradec Králové na počátku dějin, *Hradec Králové*.
- ROCOLLE, C., 1973: *2000 ans de fortification française I, II*, Paris-Limoges.
- SEBANEK, J., 1961: Město Osti nad Labem v listině z roku 1249, *ČsČH* 9.
- SEBANEK, J.-DUŠKOVA, S., 1971: Česká diplomatika do roku 1848 (skriptum FF UK Praha), Praha (kapitola Česká listina v době přemyslovské).

Zusammenfassung

Stadtmauer und Formellbuch der Königskanzlei der Primisliden

Die Arbeit beschäftigt sich mit der Grundanalyse einiger Texte aus dem Formellbuch der Primislidenkanzlei, die Vorschriften auf den Ausbau der Befestigungen der Städte in Böhmen enthalten. Das Buch als eine ganzes wurde nicht bisher diplomatisch bearbeitet.

Autor der Texte, die höchstwahrscheinlich in den 70. Jahren des 13. Jahr, entstanden waren, ist der Protonotar Heinrich aus Isernie, eine einflußreiche Politikpersönlichkeit des europäischen Kriteriums. Heinrich studierte und hielt sich in Süditalien auf, in der Umwelt des Stauf- und Anjou-politiksystems, wo er sich auch mit den Praktiken des Festungsausbau bekannt werden konnte. Die Vorlage für die tschechischen Formellbücher konnten aber auch ähnliche englische und französische (sich Beilage 2) Formellbücher sein, in denen der Festungsausbau ähnliche Organisationsordnung und Unterstützung der Zentralisationskönigsmacht wie in Böhmen des Königs Primisl Otakar II. (1253-1278) hatte.

Auf dem Grunde der tschechischen Texte kann man vor allem darauf schließen, daß die erhalten, den Ausbau der Stadtfestungen betreffenden Urkunden repräsentativen Teil der einst eingeschalteten Texte nicht darstellen und dass es sich wirklich nur um die teoretischen Vorlagen handelt, und nein um wirklich verlegten Dokumente, die wir jedoch voraussetzen müssen. Das Entstehen dieser Texte mit den übrigen schriftlichen Quellen zusammen belegt sehr anschaulich fieberhaften Ausbau der Festungen in Böhmen und die gezielte Einwirkung und Unterstützung (auch Geldunterstützung) des Königshofes seiner Organisation in der Zweiten Hälfte des 13. Jahr. (Bedachte Texte wurden herausgegeben in: *Codex iuris municipalis IL*, ed. J. Celakovsky, Praha 1895, Nr. 25 (sich Beilage 1), 26,27,28; *Regesta diolomatica nec non epistoleria Bohemiae et Moraviae IL*, ed. J. Emier, Praha 1882, Nr. 2392, 2395, 2396, 2400.)

